

Əliyeva Ruhyyə Oqtay qızı
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
“Maliyyə və maliyyə institutları” kafedrasının dissertantı,
UNEC-in Rus İqtisad Məktəbinin mütəxəssisi
telefon: (055) 457-81-96

AZƏRBAYCANDA VERGİ İNZİBATÇILIĞININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: vergi inzibatçılığı, dövlət büdcəsi, dövlət nəzarəti, vergi xidməti, vergi ödəyiciləri

Ключевые слова: налоговое администрирование, государственный бюджет, государственный контроль, налоговая служба, налогоплательщики

Key words: tax administration, state budget, state control, tax service, taxpayers

Vergi inzibatçılığı – xüsusi dövlət orqanlarının bilavasitə iştirakı ilə, müəyyən dövlət maliyyə-iqtisadi siyasətin aparılmasının məqsədilə vergi hüquqi münasibətlərin idarə edilməsidir. Vergi inzibatçılığı mexanizmi dövlət idarəçiliyinin müəyyən sferasında bu hüquqi münasibətlərin hər bir iştirakçısı üzərinə qoyulan qanunvericilik, daxili intizam və təlimat davranışı qaydalarının toplusudur. Tərəfimizdən aparılan təhlil təsdiq etməyə imkan verir ki, vergi inzibatçılığı – vergi orqanlarının vergi və yığımların ölkənin büdcə sisteminə daxil olmasının təmin edilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətidir. Deməli, vergi sisteminin effektiv fəaliyyəti və vergi daxilolmalarının kəmiyyəti birbaşa keyfiyyətli vergi inzibatçılığının həyata keçirilməsindən asılıdır. Vergi inzibatçılığının nöqsanları büdcəyə vergi daxilolmalarının kəskin surətdə azalmasına gətirib çıxarır, vergi pozuntularının ehtimallığını artırır. Uğurlu vergi inzibatçılığı investisiya mühitinin yaxşılaşmasına, mülki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni maraqlarının təmin olunmasına gətirib çıxarır. Araşdırmalar göstərir ki, müasir vergi inzibatçılığı sistemi aşağıdakıları təmin etməlidir: - bütün səviyyəli büdcə xərclərinin tam və vaxtında maliyyələşdirilməsini təmin etmək məqsədilə vergi və yığımların yığılma səviyyəsinin yüksəldilməsi; - vergi ödəyicilərilərinin xərclərinin ixtisarı və vergi və yığımların ödənilməsi üzrə vəzifələrini icra edərkən onlar üçün maksimum rahat şəraitin yaradılması; - eyni təsərrüfat fəaliyyəti şəraitində işləyən müəssisələr üçün bərabər şərait yaratmağı nəzərdə tutmaqla, bütün iqtisadi agentlər üçün ədalətlik prinsipinə riayət edilməsi; - vergi nəzarətinin həyata keçirilməsinə dövlət xərclərinin ixtisarı. Vergi inzibatçılığı – idarəetmə təsirlərinin sosial cəhətdən daha çox əks olunmuş sferasıdır, belə ki, vergi inzibatçılığı institutları sosial-iqtisadi tənzimləmənin tərkib hissəsi kimi xarakterizə olunur, vergi sisteminin vacib ünsürü olaraq, dövlət gəlirlərinin öncədən müəyyən edilmiş əsas mənbəyi kimi vergi münasibətlərinin, maliyyə idarəetməsinin mütləq atributu sayılır. Düzgün təşkil olunan vergi inzibatçılığı institutları vergidən yayınma hallarını vaxtında aşkar edərək və profilaktik

tədbirlər həyata keçirərək ölkə iqtisadiyyatının inkişafına, əhalinin yaşam keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, həmçinin cəmiyyətin müxtəlif sferalarının modernləşməsinə böyük töhfə verə bilər.

Ölkə Prezidenti İ.Əliyevin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə müəyyən edilən əsas prioritetlərdən biri də əlverişli biznes mühiti yaratmaq məqsədilə hökumətin aparıcı rolunu daha da gücləndirməkdir. Həmin prioritet daxilində Azərbaycan hökuməti tərəfindən biznes mühitinin institusional əsaslarının gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu baxımdan vergi ödəyənlərlə vergi orqanları arasında qarşılıqlı etimad və şəffaflığı daha da artırmaq və optimal vergi yükü siyasəti vasitəsi ilə biznes mühitində səmərəliliyi yüksəltmək yönündə fəaliyyətin davam etdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Burada əsas tədbirlərdən biri məhz səmərəli vergi sisteminin və vergi inzibatçılığının təşviq edilməsindən ibarətdir. Vergi inzibatçılığı dövlətin iqtisadi siyasətinin ən fərqli alətlərindən biri olmaqla, bir tərəfdən, bütün səviyyələrdə büdcəyə daxil olan mənbələrin formalaşmasını təmin edir, digər tərəfdən, iqtisadi subyektlərdən müxtəlif maliyyə resurslarının tutulma şərtlərini dəyişərək verginin tənzimləyici funksiyasını reallaşdırır. Azərbaycan iqtisadiyyatının xüsusən büdcə gəlirlərinin əsas mənbəyini təşkil edən neft gəlirlərindən asılılığının azaldılması ilk növbədə vergi inzibatçılığı və onun tərkib hissəsi olan vergi nəzarəti sahəsində əsaslı dəyişikliklər tələb edir. Belə ki, neft gəlirlərinin azalması şəraitində dövlət büdcəsinə daxilolmaların kəskin azalması ilə yanaşı iqtisadiyyatın digər vacib sahələrində vergi hüquq pozulmalarının daha da artması, büdcələrarası münasibətlərin gərginləşməsi ehtimalı da yüksəkdir. Bu boşluğu təkcə büdcə qanunvericiliyinin sərtləşdirilməsi və ya yumşaldılması hesabına həll etmək mümkün deyildir. Belə ki, vergi qanunvericiliyi, onun tətbiqi metodologiyası və bütövlükdə vergi sisteminin idarə edilməsi arasında qırılmaz qarşılıqlı əlaqələr mövcuddur.

Vergi sisteminin, o cümlədən vergi inzibatçılığının modernləşmə prosesinin sürətləndirilməsi təkcə iqtisadi subyektlərdən vergi tutulma səviyyəsinin artması ilə deyil, həm də vergi sisteminin özünün idarə olunmasına xərclərin səviyyəsi ilə ölçülür. Vergi inzibatçılığının səviyyəsinin yüksəldilməsi vicdanlı və nizam-intizamlı vergi ödəyiciləri üçün bərabər rəqabət rejiminin təmin olunması, onlara vergi yükünün ardıcıl olaraq aşağı salınması üçün də potensial ehtiyat mənbəyidir. Azərbaycanda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi birinci növbədə dövlətlə biznesin optimal münasibətlərinin qorunmasına yönəldilməlidir. Bu daha çox vergi inzibatçılığı qurumlarının vergi ödəyiciləri ilə apardığı işlərin nəticəsindən asılıdır. Burada ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri dövlət büdcəsinin 80%-i təmin edən iri vergi ödəyiciləri ilə işlərin təşkilindən asılıdır. Bu da təsadüfi deyildir, belə ki, vergi ödəyicilərinin bu kateqoriyası bütün parametrlərinə görə - vergi inzibatçılığının və idarəetmənin müxtəlif pillələrində iştirak etməsi formalarına, vergi inzibatçılığının ayrı-ayrı mərhələlərinin həyata keçirilmə metodlarına, vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin

qiymətləndirilməsinə, iri vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı qruplarının uçota alınmasının sahəvi xüsusiyyətlərinə görə kifayət qədər fərqlənirlər və bu məsələlər də iqtisadi ədəbiyyatda daimi diskusiya obyektinə olan problemlərdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının vergilərlə tənzimlənmə sisteminin, həmçinin vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatında əsaslı islahatların uğurla aparılmasının başlıca şərti kimi bu gün daha çox diqqət mərkəzindədir. Belə ki, bu gün respublikamızda fəaliyyət göstərən vergi inzibətçiliği həm onun təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin və funksiyalarının dəqiqləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi baxımından, həm də Azərbaycan iqtisadiyyatının posneft dövründə innovativ modernizasiyasının reallaşması baxımından aktual olduğu qədər də əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanın vergi sistemi hazırda vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi məqsədini qarşıya qoyan vergi islahatlarının növbəti mərhələsini yaşayır. Vergi inzibətçiliğinin mahiyyəti, onların metodları, təsnifatı və s. ilə bağlı araşdırmaları nəticədə vergi inzibətçiliğinin inkişafına dair vahid konsepsiyanı, dövlətimizin daha adekvat müasir sosial-iqtisadi inkişafını formalaşdırmağa imkan verir. Azərbaycan iqtisadiyyatının islahatlaşdırılması şəraitində vergi inzibətçiliği vergi münasibətlərinin inkişafının əsas istiqamətlərindən biridir, odur ki, ona xüsusi diqqət yetirilməlidir. Apardığımız araşdırmalar belə bir nəticəyə gətirib çıxardı ki, Azərbaycan elmi mühitində vergi inzibətçiliğinin mahiyyəti və məzmununun müəyyən edilməsi məsələlərində hələ ki, vahid fikir yoxdur və bunun əsas səbəbi onun dərk olunma metodologiyasının kifayət qədər işlənilməməsidir. Bununla belə həmin məsələyə vahid sistemli yanaşma tətbiq edərək, onun məzmunlu tərəfini aydın təsvir etməklə, ondan dövlət maliyyə sisteminin sabitləşməsi üçün səmərəli istifadə etmək olar. İşdə mövcud şərtlərin tənqidi təhlili əsasında “vergi inzibətçiliği”nin məzmunu açıqlanmış və aşağıdakı dəqiqləşdirilmiş tərif verilməmişdir. Vergi inzibətçiliği özündə vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi prosesində yaranan münasibətlərin reallaşdırılması və vergi pozuntularına görə məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə xüsusi səlahiyyətli orqanların idarəetmə fəaliyyətini ehtiva edir. Vergi münasibətlərinin reallaşdırılmasının təşkilati-idarəetmə sistemi kimi vergi inzibətçiliğine Azərbaycanın büdcə sistemində daxil olmaları tam təmin etmək üçün istifadəsi nəzərdə tutulan funksiya, forma və metodlar daxildir.

Vergi nəzarəti vergi inzibətçiliğinin başlıca mexanizmidir. Vergi nəzarəti dövlət və maliyyə idarəetməsinin funksiyası və ünsürü, dövlət icra hakimiyyətinin, yerli özünüidarəetmə, digər səlahiyyətli və vəzifəli şəxslərin vergi qanunvericiliyinə riayət edilməsi üzrə xüsusi fəaliyyət sahəsidir. Başqa sözlə, vergi nəzarəti - müvafiq səlahiyyət və sərəştəyə malik subyektlərin xüsusi forma və metodlardan istifadə etməklə, vergi intizamına əməl edilməsinin elə səviyyəsinə nail olunmasıdır ki, vergi qanunvericiliyinin pozulmasını istisna edən və ya onu minimallaşdıran, təsirli vergi sisteminin yaradılmasına səmərəli fəaliyyətidir. Vergi nəzarətinin məqsədi - qanunvericilikdə nəzərdə tutulan bütün vergi və ödənişlərin dövlət büdcəsinə və büdcədən kənar formalara vaxtında və tam daxil olmasına, bu zaman cəmiyyət və vergi ödəyicilərinin mənafələrinin tarazlığının qorunmasına

yönəldilən təsirli vergi inzibatçılığının yaradılmasını təmin etməkdir. Beləliklə, vergi nəzarətinin məzmununa tək-cə vergi qanunvericiliyinin gözlənilməsinə nəzarəti deyil, həm də özünün fəaliyyəti barədə məlumatları saxtalaşdıran iqtisadi subyektlərin aşkar edilməsi, bu məlumatların səhihlik dərəcəsinin qiymətləndirilməsi, vergi öhdəliklərinin müəyyən edilməsinin dolayı (hesablama-analitik) metodları əsasında daha mətbəər informasiyanın əldə olunması aid edilir. Göründüyü kimi, vergi inzibatçılığı və vergi nəzarəti arasında subyekt-obyekt tərkibinə, məqsəd və funksional xüsusiyyətlərinə, həyata keçirilməsi prinsiplərinə və üsullarına görə fərqlər mövcuddur.

Hazırkı dövrdə Azərbaycanda dövlətin əsas vəzifələlərindən biri iqtisadiyyatın mövcud durumuna müvafiq ardıcıl vergi islahatlarının həyata keçirilməsi yolu ilə vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanlarının etibarlı əlaqələrinin yaradılmasına, ölkənin ümumi iqtisadi inkişafını, ilk növbədə istehsal sahələrinin inkişafını stimullaşdıran vergi sisteminin təşəkkülünə nail olmaqdır. Müasir dövrdə iqtisadi inkişaf və vergi münasibətləri sahəsində dövlət siyasətiylə müəyyən edilmiş hədəflərdən asılı olaraq vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinə vergi yüklənməsinin azalmasının bir aləti kimi baxılır. Vergitutmanın səmərəli olması aşağıdakılardan asılıdır:

- dövlət üçün - vergi bazasının inkişafı və vergi daxilolmalarının hesabına büdcə gəlirlərinin artırılması;
- təsərrüfat subyektləri üçün - vergi ödənişlərinin azaldılması zamanı maksimum mümkün gəlirlərin əldə olunması;
- əhali üçün - vergi ödənişlərinin ödənilməsi üçün kifayət qədər gəlirin əldə edilməsi və onların hesabına dövlət müəyyən etdiyi vergilərin ödənilməsi.

Bürokratik prosedurların sayının çox olması, çoxlu sayda vergilər, onların hesablanması metodikasının mürəkkəb olması həm vergi yoxlamalarının, eyni zamanda vergi uçotunun ağırlığının xeyli artmasına gətirib çıxarır. Məhz buna görə də ölkəmizdə son illərdə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə əsas tədbirlər məhz vergilərin hesablanması və yığılması üzrə prosedurların sadələşdirməsinə və iqtisadiyyata vergi yükünün azaldılmasına istiqamətlənmişdir. Təbii, bütün bu vəzifələrin həlli ilk növbədə, vergi inzibatçılığı və vergi nəzarəti sahəsində əsaslı modernizasiya tələb edir. Ölkə iqtisadiyyatının idarə olunmasında dövlət öz qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrinin həllini səmərəli vergitutmanı vergi mexanizminin ahəngdar əlaqələndirilməsi yolu ilə təmin edir. Vergitutmanın səmərəliliyi müxtəlif səviyyəli büdcələrə vergi daxilolmalarının vergi yığılmasına aid ümumi xərclərə nisbəti kimi də müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikasında vergi ödəyicisi xidmətlərinə olan tələbat və həmin xidmətlərin təmin edilmə səviyyəsi son illərdə xeyli yüksəlmişdir. Əvvəla, vergi orqanı xidmətlərin seçimini artırmışdır ki, bu da ictimaiyyət nümayəndələri tərəfindən göndərilən sorğuların sayının artmasına gətirib çıxarmışdır. İkincisi, vergi ödəyicilərinin sayı nəzərəçarpan səviyyədə artmışdır. Ümumiyyətlə, son 10 ildə Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən mütərəqqi irəliləyişlər məşğulluq və sahibkarlıqla əlaqəli xidmətlərə olan tələbatın artmasının əsas

səbəbidir. Hesab edirik ki, aşağıdakı göstəricilər Vergilər Nazirliyinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün meyar kimi qəbul edilə bilər: könüllü riayətəmə; səmərəlilik; qeydiyyatdan keçmiş fəal vergi ödəyicilərinin cəmi sayında artım; hər vergi işçisi üzrə toplanmış orta vergi daxilolmalarında artım; auditlərin nəticəsi kimi, cəmi auditlərdə faiz nisbəti ilə edilmiş düzəlişlərdə artım; illik yığılmış vergi faizi kimi, vergi yığım problemlərinin kumulyativ həcmində azalma; riayətəmənin xərci; vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərinə riayət etmək üçün sərf etdiyi orta vaxt/saatda azalma. Yuxarıda qeyd etdiyimiz bəzi göstəriciləri Vergilər Nazirliyinin özündə olan məlumatlar əsasında qiymətləndirmək mümkün olduğu halda (məsələn, fəal qeydiyyata alınmış vergi ödəyicilərinin cəmi sayı) digərlərini mütəmadi tədqiqatlar əsasında müəyyən etmək lazım gələcəkdir (məsələn, vergi ödəyicilərinin riayətəmə üçün sərf etdiyi orta vaxt/saatlar). Fikrimizcə, göstərdiyimiz kriteriyaların tətbiqi Vergilər Nazirliyinin fəaliyyətinin və bunun nəticəsi olaraq vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin artmasına gətirib çıxara bilər. Vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin artırılması kontekstində vergi sistemində islahatları davam etdirmək və vergi inzibatçılığını daha da təkmilləşdirmək zərurəti yaranır ki, bu da aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir: - vergi ödəyiciləri və vergi orqanları arasında qarşılıqlı etimad və şəffaflığı daha da artırmaq; - sahibkarlara əlverişli şərait yaratmaq; - respublika iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişaf tempinə uyğun real vergi potensialını müəyyənəşdirmək. Vergi Nazirliyində vergi işçilərinin fəaliyyəti həm kəmiyyət və həm də keyfiyyət ölçülərindən istifadə edilməklə mütəmadi qaydada izlənilməsinə baxmayaraq, vergi inzibatçılığı işinin bütövlükdə qiymətləndirilməsinə ehtiyac vardır. Fikrimizcə, ölkədə vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur: VN baş aparatı inzibati və tənzimləyici göstərişlər və nəzarət funksiyalarına diqqətin daha da artırılması, sahə işçiləri tərəfindən həyata keçirilməli olan vergi əməliyyatları aparmaq funksiyalarından azad edilməsi; Vergilər Nazirliyi barəsində şikayət edilmiş qərarları verən idarələrə ilkin müraciətdən sonra müraciətlərin normal təbəçilik zəncirindən kənara çıxaraq Mərkəzi İdarənin Müraciətlər şgöbəsinə həvalə edilməsinin təmin edilməsi üçün öz təşkilati strukturuna və prosedurlarına müəyyən düzəlişlər etməsi.

Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi təkcə qanunvericiliklə bağlı deyildir, bütövlükdə vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasından münasibətlərin ideologiyası və mədəniyyəti dəyişməlidir. Son illərdə Vergi Nazirliyində vergi orqanlarının işi funksional prinsiplər əsasında qurulmasına, vergi ödəyiciləri ilə əlaqələrin tərəfdaşlıq münasibətlərin əsaslanmasına baxmayaraq, vergi orqanlarının fəaliyyətinin inzibati reqlament prosedurlarını da, məsələn, hüquqi və fiziki şəxslərin kəndli (fermer təsərrüfatlarının) fərdi sahibkar kimi qeydiyyata alınması, informasiya xidməti və s. təkmilləşdirmək lazımdır.

XÜLASƏ

Məqalədə vergi inzibatçılığı və vergi nəzarəti sisteminin inkişafının müasir meylləri təhlil edilmiş, vergi orqanlarının işinin modernləşdirilməsi mexanizmində vergi inzibatçılığı və vergi nəzarəti standartlarının tətbiqi imkanları araşdırılmışdır.